

SVERIGES UTRIKESPOLITIK I SOVJETRYSK BELYSNING

Av professor ANTON KARLGREN

UNDER DEN utrikespolitiska debatt, som blossade upp sedan Chrustjov sänt sitt återbud till Sverige och som i november kulminerade i riksdagen, har regeringen och dess press energiskt försökt fastslå två enligt deras mening odisputabla fakta. Regeringens utrikespolitik efter de principer som statsministern utförligt utvecklade under riksdagsdebatten har, hävdas det, givit bästa möjliga resultat: vi kan, yttrade han, glädja oss åt att den svenska neutralitetspolitiken ute i världen med åren vunnit ökad förståelse och respekt, en för vårt land värdefull tillgång. Och då i somras det viktiga inslag i denna lyckade utrikespolitik, som Chrustjovs besök enligt honom skulle blivit, gick i stöpet, var det oppositionen och dess demonstrationer, som bar vad Stockholmstidningen kallade »det förkrossande ansvaret» för olyckan.

Ligger verkligen allt detta fast? Som bidrag till svaret på frågan må här framdras ett par saker, som hittills gått opåaktade förbi.

*

Tillåt mig först att fästa uppmärksamheten på ett auktoritativt

sovjetryskt inlägg, som, genom låt oss säga en olyckshändelse, den svenska allmänheten gick miste om, en i september 1959 publicerad artikel i den ryska tidskriften *Mezjdunarodnaja Zjizn*, »Internationellt liv», Sovjetunionens ledande utrikespolitiska pressorgan. Det var en märklig artikel. Vid en tidpunkt då regeringen i sin nitälskan för sann neutralitetspolitik som bäst gick tillrätta med hr Hjalmarson för hans utrikespolitiska förvillelser, blev den själv i denna artikel oceremoniöst placerad på de anklagades bänk, beskylld för svårartad avvikelser från vad verklig neutralitetspolitik krävde. Och i ett ögonblick då regering och regeringspress väl trodde att de oppositionella demonstranterna definitivt brännmärkts för det ravage de ställt till och nu, enligt herr Undéns förmodan i hans radioanförande, gick omkring i vederbörlig ruelse, klargjorde artikeln kort och kallt, att då Chrustjov inte kom, berodde det på att *den svenska regeringen* omöjliggjort hans resa.

Denna tydligen från högsta ort inspirerade uppgörelse med den svenska regeringen kom som sagt inte till den svenska allmänhetens

kännedom. Själva artikeln blev visserligen bekant. Den hette 'Sovjetunionen och Sveriges neutralitet under andra världskriget' och innehöll också mycket riktigt en översikt över krigsårens svensk-ryska relationer. Av den översikten gav ett telegram, som svenska tidningar fick genom Associated Press, ett utförligt referat. Men själva kärnan i artikeln, dess korta slutparti med anfallet, omnämndes inte med ett ord. Det var väl bara journalistiskt oförstånd eller slarv, men hade det varit avsändarens avsikt att en för regeringen obehaglig sak skulle undanhållas svensk publik kunde han inte ha gjort det effektivare. Sedan den svenska pressen fått ett referat, vars utförlighet tydde på att artikeln blivit vederbörligen journalistiskt utnyttjad, kunde det knappast falla någon tidning in att skaffa sig ytterligare upplysningar om den. Vilket heller inte skedde.

I själva verket skulle redan de delar av artikeln, som telegrammet refererade, förtjänat en närmare svensk uppmärksamhet. De utgör i realiteten en upptakt till angreppet. Med en skildring av hur krigsårens svenska politici genom klok och berömvärd neutralitetspolitik lyckades lotsa Sverige genom krigets faror vill artikeln ge en bakgrund, mot vilken ögonblickets svenska utrikespolitik skall framstå som oklok och för svenska nationella intressen riskabel. Vad som därvid enligt tidskriften utgjorde

det berömvärda i krigsårspolitiken var dess starka orientering mot Ryssland. De dåvarande svenska statsmännen förstod att, som madame Kolontay låter Per Albin Hansson uttrycka det, »Rysslands vänskap är Sveriges grundstöd». Det var, visar tidskriften, nu också först och främst genom rysk hjälp de lyckades rädda landet, som eljest skulle varit förlorat, en hjälp som beredvilligt gavs och som enligt madame Kolontay mottogs med översvallande tacksamhetsbetygelser. Och det var ständiga ryska uppmuntrningar och sympatyttringar som styrkte de svenska politikerna i deras neutralitetssträvanden, uppmuntrningar vilkas värde och betydelse de ideligen med varma ord underströk. De förstod också, dessa statsmän, hur starka de intressen var som knöt Sverige och Sovjetunionen samman. »Inga problem skiljer oss åt, våra uppgifter överensstämmer fullständigt», det är ett annat av de statsmannaord som den vänliga rapportören tillskriver statsminister Hansson. Särskilt dröjer tidskriften vid ett tillfälle, då känslan för intressegemenskapen tog sig ett symtomatiskt vackert uttryck. Handelsminister Eriksson, som våren 1941 besökt Moskva för underhandlingar om svenskt-ryskt handelsavtal, inrapporterade vid sin återkomst till regeringen att han vid sin kontakt med sovjetryska representanter fått »intrycket att den svenska politikens huvudmål, förebyggande av

krig i Östersjön, fullt och helt överensstämde med ryska önskningsar».

Också en del detaljer i artikelns första del förebådar vad som kommer. Redan på ett tidigt stadium introduceras herr Undén för ett ögonblick. Efter att ha återgivit Günthers och Hanssons förtjusta tacksamhetsbetygelser för den sovjetryska demarchen till Sveriges förmån i april 1941 sticker tidskriften in en passus om hur herr Undén 1945 som nybliven utrikesminister skyndade sig att visserligen erkänna men dock starkt nedvärdera den ryska hjälpen — utan att direkt understryka det vill tidskriften tydligen låta påskina, att det med honom kom in en annan nyans i svensk utrikespolitik. Och när det sedan blir tal om hur den svenska neutralitetspolitiken fastlades efter kriget försvinner hr Undén fullständigt ur framställningen: de eloger åt honom, som eljest regelbundet brukat förekomma då svensk utrikespolitik varit på tal i sovjetrysk press, har alltså nu torkat in. Som representant för de klarsynta svenska politici som insåg att en alliansfri svensk utrikespolitik var nödvändig presenteras handelsminister Myrdahl, som, heter det, framgångsrikt bekämpade de svenska kretsar, som ville göra Sverige till uppmarschterräng för västmaktsangrepp mot Sovjetstaten. Den alliansfria linjen blev då också den som valdes, och svenska deklamationer om den har sedan kommit

gång på gång, senast vid hrr Erlanders och Hedlunds besök i Moskva.

Men, säger tidskriften — och så kommer angreppet:

»Vissa bestämda inflytelserika kretsar i Sverige önskar icke befästandet av freden i norra delen av Europa, skapandet av en fredszon i Östersjöområdet, vilket Sovjetunionen aktivt uppträder för. Synbarligen är Sveriges alliansfria utrikespolitik dem icke tillpass. Dessa kretsar vill uppenbart inte räkna med Sveriges nationella intressen, det svenska folkets intressen.» »De har, dessa kretsar», fortsätter tidskriften, nu citerande Stockholms-tidningen, »redan länge hårdnackat arbetat för Sveriges inträde i Atlantpakten och gör allt för att skapa en gynnsam jordmån för en sådan utveckling.» »Just dessa kretsar var det» — nu tar tidskriften själv ordet — »som inspirerade och organiserade den antisovjetiska kampanjen i samband med ministerpresidenten Chrustjovs planlagda visit i Sverige i augusti. Deras mot Sovjetunionen fientliga verksamhet mötte tyvärr inte tillbörligt motstånd från den svenska regeringens sida. Resultatet blev att sovjetregeringen inte kunde annat än komma till slutsatsen om nödvändigheten att uppskjuta det planerade besöket till en gynnsammare tid.» »Ett uppskov som» — åter citeras Stockholms-tidningen — »inte var i den svenska utrikespolitikens intresse.»

Det är alltså s. k. inflytelsrika svenska kretsars motstånd mot idén om Östersjön som ett fredens hav — denna idé, som krigstidens svenska politici sökte och fann rysk förståelse för — som artikeln angriper. Och vilken inflytelsrik kraft den därvid måttar mot har inte särskilt behövt utsägas: den särskilt inflytelsrika kraft som i sitt tal i juni framträdde som detta motståndets exponent och gjorde det så effektivt att andra inflytelsrika motståndare mot tanken vederligen inte ansett det behövt att framträda.

Angreppet hade innan det på detta sätt kom i tidskriften redan länge varit på väg. När Chrustjov i våras på allvar tog om hand Östersjöiden, som förut endast mött i form av olika försöksballonger, hade han tydligen ännu varit tämligen säker på att Sverige skulle kunna vinnas för den; i sitt tal i Riga i juni sysslade han huvudsakligen med frågan om inte också Danmark och Norge sedan skulle kunna tänkas fastna för den och kunna förmås att lämna Atlantpakten. Den besvikelse han kände då Undéns tal i slutet av juni visat honom att saken inte var så klar som han trott tog sig också snart uttryck. Först i tämligen behärskad form i en artikel i Izvestija, där det bittert klagades över att tanken på fred i Östersjöområdet mött motstånd t. o. m. från sådana kretsar som var kända som förkämpar för folkens fredliga utveckling, något

som skett på föreningen Nordens möte i Stockholm. I sitt tal i Stettin den 18 juli gick Chrustjov skarpare fram. Visserligen med adress främst till Danmark och Norge men också till Sverige och hr Undén, som fick kraftigt påskrivet för sitt påpekande av att, om en fredszon i Östersjöområdet kom till, måste den omfatta också en del av Sovjetunionen, förklarade han sig inte kunna föreställa sig hur människor som önskar sitt lands oberoende och en stabil fred för sitt folk inte förstår det utomordentligt humana förslaget. Berodde det på bristande fattningsförmåga hos dem eller på önskan att stå sådana krafter till tjänst som har intresse av en skärpning av den internationella spänningen?

I Mezjdunarodnaja Zjizns artikel är det inte längre någon fråga om vad motståndet mot Östersjöiden, främst hr Undéns, betyder. Det betyder inte bara en för svensk neutralitetspolitik så komprometerande sak som likgiltighet för freden i norra Europa utan också missnöje med — och alltså önskan att överge — neutralitetspolitiken. Detta motstånd mot en sak, som Sovjetunionen aktivt engagerat sig för, betyder också brist på förståelse för vad som bör hör till en riktig neutralitetspolitik och som under krigsåren också gjorde det, förståelse för att de svenska intressena sammanfaller med de ryska. Och det betyder likgiltighet för de svenska nationella intressen,

som krigstidens statsmän just genom en i nära anslutning till Ryssland genomförd neutralitetspolitik på ett så lyckligt sätt tillvaratog.

Men vidare: den svenska utrikesledningen har inte bara intagit en med neutralitetspolitik oförenlig position i Östersjöfrågan, den har också tvungit Chrustjov att lägga idén på is. Om det handlar slutet av angreppet, där tidskriften förklarar varför Chrustjov nödgades inställa sitt Sverigebesök.

Vad det besöket hade för syfte hade man väl i Sverige tidigt rätt allmänt förstått, många hade dock inte gjort det. Naturligtvis tänkte han inte komma som vetgirig turist; tanken att han skulle intressera sig för att, som det hette i hr Undéns radioanförande, lära känna den svenska demokratins kynne är löjlig. Inte heller ville han komma för att slå ett slag för kommunismen. Chrustjov som sovjetpropagandist i Sverige, det var sparvskjutning med kanon. Det var den svenska regeringens acceptering av Östersjöidén som han räknade med att kunna hämta. Efter de föregående månadernas väldiga propagandakampanj för idén hade man nu kommit därefter att nästa steg måste bli att inhämta samtycke av Östersjöns största strandägare; med det kortet på hand skulle Chrustjov sedan kunna ta hem vinster under den fortsatta resan till Danmark och Norge. När hr Undén i sitt radioanförande förklarade att Chrustjov »säkerligen»

inte väntat sig ett omedelbart resultat av de meningsutbyten »angående olika frågor berörande de svensk-ryska förhållandena» som skulle äga rum under besöket, så kan mot hans försäkring ställas ett vittne, som kan förmodas ha bättre reda på Chrustjovs planer. Resan var, heter det i en Pravda-artikel av den ryske marinministern, ett led i arbetet på att säkra en varaktig fred i Östersjöområdet, en sak för vilken de konkreta förutsättningarna nu förelåg.

Detta var Chrustjovs kalkyl — när han inställde resan var det därför att han förstått att han kalkylerat fel. Redan Undéns tal hade väl givit honom onda aningar. Men vad som definitivt övertygat honom och utlöst hans beslut att inställa resan omtalar artikeln i tre satser: planens motståndare hade anordnat Sovjetfientliga demonstrationer, regeringen gjorde ingenting för att motarbeta dem, resultatet blev att resan inhiberades. Resultat av vad? Inte av att det förekommit demonstrationer, det var regeringens samtycke Chrustjov ville ha — vad en del demonstranter tänkte om saken och hur de gav sina tankar tillkänna var honom fullständigt likgiltigt, eftersom det inte var deras ja han var ute efter. Det enda som kunde intressera honom var om den svenska regeringen var medgörlig, och det hade han nu förstått att den inte var. Regeringens förhållande till demonstrationerna hade bevisat det.

Regeringen, vars utrikesminister uppträtt som Östersjöplanens främste motståndare, hade suttit med armarna i kors inför demonstrationer anordnade av planens motståndare — det kunde inte betyda annat än att regeringens motstånd låg fast och att det för tillfället var lönlöst att försöka mjuka upp det. Resan måste uppskjutas inte bara för ögonblicket, vilket invitationen från Amerika väl under alla förhållanden nödvändiggjorde, utan tills regeringen mjuknat. De närmare relationerna mellan demonstranter och regering lämnar tidskriften därhän. Kanske hade regeringens insats i kampanjen inskränkts till att den gillat den, ansett sig i den få ett stöd för sitt eget motstånd mot planen och därför låtit den fritt utveckla sig. Kanske hade regeringen — och det är utan tvivel det som tidskriften vill att läsarna själva skall förstå — direkt givit signal till demonstrationerna, bl. a. för att kunna motivera ett nej till Chrustjov med hänvisning till den genom demonstrationerna manifesterade folkopinionen.

*

Men varför gavs då inte detta besked strax, i den promemoria varit återbudet framfördes? I själva verket gavs det där, men också nu var olyckan framme: det parti av promemorian, där det gavs klarast och mest rakt på sak, hade genom ett översättningsfel blivit ren abrakadabra.

Helt nödvändigt för förståelse av promemorian var det korrumpierade partiet inte; för de flesta läsare stod det säkert klart att promemorian utgjorde vad hr Ohlin sedan kallade en örfil åt den svenska regeringen, ett aktstycke där det enligt hans sammanfattning antydde att regeringen spelat under täcke med oppositionen, låtit en agitation komma i gång fritt och var medansvarig för den.

Den verkliga bastonaden kom emellertid i den nyss nämnda delen av promemorian. »Det måste förutsättas», så börjar partiet, »att hänvisningar till det i Sverige existerande mångpartisystemet och till oppositionens rätt att företräda en annan mening än regeringens inte kan tjäna som motiv för den anti-sovjetiska kampanj som för ögonblicket underblåses.» Motiv för kampanjen! Omedelbart förut har promemorians författare fastslagit vad som varit motivet: det har varit att skapa en atmosfär som omöjliggjorde genomförandet av ett statsbesök av, som det heter, bestämd politisk betydelse, alltså ett besök som skulle resultera i svenskt ja till Östersjöplanen. Nu tycks författaren — enligt denna översättning — åter ha slagit sig ner för att spekulera över vad som driver demonstranterna. Resultatet har denna gång blivit negativt: man kan inte, menar han, förutsätta att någon kommit och sagt till demonstrationslystet folk vad de själva redan visste, nämligen att de hade

rätt att anordna vilka demonstrationer de ville och att detta givit dem impuls till att lufta sig i en kampanj. Efter denna slutsats har promemorians författare, av översättningen att döma, släppt motivfrågan: i nästa passus, i texten inledd med ny rad, är han redan inne på något helt annat: svenska politiska förhållanden. »Det är beaktant», säger han, »att vid diskussioner i svenska riksdagen om fundamentala utrikespolitiska frågor man ådagalägger i stort sett en enhetlig linje mellan regeringspartiet och de borgerliga partier, som befinner sig i opposition. Den svenska pressen noterar att mellan regering och opposition i Sverige inte finns några grundläggande meningsskiljaktigheter i fråga om utrikespolitiken.» Åter tycks tanketråden — enligt den officiella översättningen — brista och promemorian tillägger: »Därtill deltagar, såsom ovan nämnades, i kampanjen mot Sovjetunionen även pressen för Sveriges socialdemokratiska parti, av vars företrädare Sveriges regering består.»

Det hela kan tyckas vara utan rim och reson, men blir begripligt om man i den i det hela illa översatta texten utbyter ett direkt felöversatt ord mot det rätta. Det är inte fråga om demonstranternas *motiv* utan om *grunden, den begripliga orsaken, förklaringen* («osnovanije») till att demonstrationer förekommit. Man kan inte, säger promemorian, som förklaring hän-

visa till att folk i Sverige har rätt att tillkännage en från regeringen avvikande mening. Det är nämligen alls inte någon mening avvikande från regeringens som demonstranterna givit tillkänna utan en mening som demonstranter och regering delar. Bevis: det råder över huvud taget mellan regering och opposition icke någon meningsskiljaktighet i utrikespolitiska ting, det har visat sig i riksdagen och det har intygats av pressen, följaktligen kan man inte anta att det nu är någon meningsskiljaktighet som trätt fram, det är regeringens egen mening som demonstranterna gjort sig till tolk för. Ett extra bevis: i stor utsträckning har regeringens egen press tagit del i demonstrationerna. Efter att i promemorian tidigare uttalats »förvåning» över att regeringen inte ingripit mot demonstrationerna, förklaras det alltså nu att man fullt ut förstår, varför den inte gjort det: den har själv varit i maskopi med demonstranterna. Och man undanber sig samtidigt att som svar på promemorian få höra regeringen skylla ifrån sig sitt ansvar med hänvisningar till att den inte haft rätt att stoppa demonstrationerna.

Sedan promemorian så fastslagit regeringens samverkan med demonstranterna för skapandet av en atmosfär ägnad att omöjliggöra statsbesöket med den planerade politiska betydelsen, konstaterar den att förutsättningarna för genomförandet av detta besök »ännu inte

mognat». Meningen är klar: regeringen har »ännu inte» blivit mjuk nog. Ännu inte! Den kommer, hoppas man tydligen, så småningom att bli det. Promemorian utmäter tid för mogningsprocessen. Om ett år skall, menar den, förutsättningarna föreligga. Ett år — Chrustjov är generös — dubbelt så lång tid som han hösten 1958 gav västmakterna i Berlinfrågan! Ett slags ultimatum är det nu i alla fall — och med det avslutas det mot Sveriges regering utstuderat oförskämda aktstycket.

*

Det är tydligt att om promemorian hade nått offentligheten i oförvanskat skick skulle det aldrig kunnat komma till någon diskussion om orsaken till återbudet. Även som det nu var, var det förbluffande att saken kunde diskuteras. Också i sitt korrumperade skick var promemorian en klar anklagelseakt mot svenska regeringen. Till nöds kan man kanske förstå att en del tidningar i hastigheten nöjde sig med att avnjuta den inledande skildringen av demonstrationerna och på den byggde sina reflexioner om demonstranternas ansvar. Vad som är svårare att förstå är utrikesministerns radioanförande. Det korrumperade partiet hade han inte förstått, det framgick klart av den svenska svarsnoten som gav just vad som i promemorian undanbetts, hänvisningar till demonstren-

ternas svenska rätt att demonstrera. Men däremot framgår det tydligt både av svarsnoten och radioanförandet att han fattat vad som eufemistiskt kallas promemorian 'antydningar' om regeringens medansvar till demonstrationerna. Dem viftar han emellertid bort som saken ovidkommande; regeringen har avvisat dem, hette det i radion, och så var den saken klarad. Den »väsentliga» anledningen till återbudet var enligt hr Undén de själskval som Chrustjov fått lida då demonstrationerna kom honom att känna sig kränkt och förödmjukad. Uppenbarligen hade hr Undén fått inspirationen från Chrustjovs nachspieltal i Warszawa dagen efter återbudet. Att Chrustjov för ögonblicket nödgats släppa den stora idé, som han så hårt engagerat sig för, därför att ett litet lands regering satt sig på bakbenen, var för hans prestige en så penibel sak att han åtminstone så länge han befann sig på satellitstatsbotten inte gärna ville medge det. Det passade bättre att agera den stolte sovjetpatrioten, som inte kunde förmå sig att sätta foten i ett land där man, som det hette, spottat på honom. Vad hr Undén i sitt radioanförande gav var Chrustjovs improviserade förklaring översatt till salongsmässigt språk — att Chrustjov bland de spottklickar som träffat honom främst klagat över dem, som den svenska regeringspressen avfyrat, undviker hr Undén att nämna.

Förmodligen var det hr Undéns av den ryska pressen återgivna radioanförande som föranledde Mezjdunarodnaja Zjizns artikel: han hade, menade man tydligen, tagit avbasningen för lättvindigt. Om denna artikel gick den svenska allmänheten förbi, så fick däremot naturligtvis svenska regeringen del av den. När utrikesdepartementet i tidningarna fick veta att det ledande sovjetryska utrikespolitiska organet publicerat en artikel om svensk neutralitetspolitik, låt vara blott, som det föreföll, om politiken under kriget, måste man där självklart ha skyndat sig att ta del av den. Och ännu klarare måste det vara att svenska ambassaden i Moskva, som väl följer vad rysk press har att säga om den svenska politiken, omedelbart till Stockholm inrapporterade artikeln innehåll. Man kan förutsätta att det var med full kännedom om den som regeringen mötte upp till den stora utrikesdebatten i riksdagen. Och vad satte detta för spår i regeringens anföranden? Inte ett ord om det fruktansvärda anfallet på regeringen såsom stadd på väg bort från neutraliteten. Obekymrat talade herr Erlander om den tilltro och respekt svensk utrikespolitik åtnjöt i omvärlden. Inte ett ord om

att den svenska utrikesministern fallit i djup sovjetrysk onåd och att regeringen i dess helhet anklagades för rävspel. Ingenting om den allvarliga svensk-ryska konflikt i Östersjöfrågan, som utvecklats sig efter hr Undéns junital och vars fortsättning kan väntas — herr Erlander talade bara om att det var synd att regeringen inte i lugn och ro fick tala med Chrustjov om ett par mindre saker, av vilka Östersjöproblemet var den ena. I lugn och ro! Tror verkligen hr Erlander att Chrustjov, om han kommit, skulle tagit ett svenskt nej med lugn och ro — förmodligen skulle regeringen, som velat låta Chrustjov lära känna den svenska demokratis kynne, fått en fruktansvärd erfarenhet av Chrustjovs eget. Och tror han att Chrustjov nu i lugn och ro låter saken bero och inte håller sitt löfte att komma igen om ett år för att se om regeringen då hunnit bli mjuk? Och slutligen: inte ett ord med erkännande av att man med orätt försökt lägga skulden för Chrustjovs återbud på demonstranterna; hr Ohlin efterlyste det erkännandet två gånger men fick inget svar.

Det finns tydligen material till en ny interpellation.